

УДК 94(477)(=161.2)“179/184”
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/2.13>

Трубчанинов С.В.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

УКРАЇНА VS МАЛОРОСІЯ: ОКРЕСЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТЕРИТОРІЇ В ПРАЦЯХ УКРАЇНСЬКИХ РОМАНТИКІВ НАДДНІПРЯНЩИНИ КІНЦЯ ХVІІІ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.

Мета роботи – з'ясування поглядів українських романтиків Наддніпрянщини кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. щодо меж української національної території. **Методи дослідження.** Методологічною основою дослідження стали засадничі принципи об'єктивності та історизму. Історико-генетичний метод дозволив показати зміни в поглядах українських інтелектуалів Наддніпрянщини на національну територію протягом досліджуваного періоду. Добре зарекомендував себе метод інтерпретації, оскільки основним об'єктом дослідження є літературні твори. Цей метод дозволив розшифрувати текст в пошуках прихованого змісту, а також оцінити його як ілюстрацію досліджуваних ідей. **Наукова новизна.** З'ясовано основне протиріччя в середовищі інтелектуальної еліти Наддніпрянщини кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. щодо окреслення меж української національної території. Доведено, що історико-географічні уявлення були важливим інструментом формування та конструювання національної ідентичності. **Висновки.** Одним із принципових питань, щодо якого йшли дискусії та висловлювалися іноді діаметрально протилежні погляди представниками інтелектуальної еліти Наддніпрянщини кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст., було окреслення української національної території. Тривалий час існувала навіть опозиція Україна/Малоросія. В уявленні тогочасних істориків, статистиків, етнографів і письменників ці поняття часто покривали різні території, а українці, хоча й мало відрізнялися від малоросів, вважалися відмінним від них народом. Важливим інструментом формування та конструювання національної ідентичності стали історико-географічні уявлення. Внаслідок їхнього поширення етноніми «малоросіянин» і «українець» набули синонімічного значення, з'явилася також нова опозиція Південноросія (Малоросія; Україна)/Північноросія (Великоросія).

Ключові слова: Україна, Малоросія, національна територія, національна ідентичність.

Постановка проблеми. Відомий американський історик і культуролог Ларрі Вульф, розкриваючи проблему «винайдення Східної Європи», наголошував, що в епоху європейського Просвітництва уява і нанесення на карту були тісно взаємопов'язаними, на кшталт фантазії та науки, котрі зовсім не виключали одне одного [2, с. 519]. На початку ХІХ ст. важливими інструментами формування та конструювання національної ідентичності в різних країнах Європи, які на той час не мали національної державності, були давні й нові історико-географічні уявлення. Так, відомий німецький природодослідник Лоренц Окен (1779–1851), який три десятиліття видавав популярний енциклопедичний часопис “Isis”, мріяв про об'єднання всіх німців у національній державі, котра відмежовуватиметься від сусідів природними границями. В опублікованій у 1814 р. праці він обґрунтував «природні кордони» майбутньої Німеччини. Проте, як не важко переконатися з тексту відповідного підрозділу «Кордони» та з карти,

вміщеної наприкінці книги, окреслена ним територія Німеччини на диво нагадувала конгломерат держав «Священної Римської імперії»: з Нідерландами, Швейцарією, австрійськими володіннями, Північною Італією і виходом до узбережжя Середземного та Адріатичного морів. Л. Окен допускав навіть приєднання до Німеччини польських земель басейну Вісли, включно зі Львовом [17, s. 107–119, karte]. Відкидаючи ідеї німецьких географів щодо східних меж Німеччини, визначний польський поет Вінцентій Поль (1807–1872), якого часто називають першим польським географом, вважав, що в історичного простору Польщі є власна ідея, котра полягала в його окремішності. Він стверджував, що польські племена заселяли в давнину землі від Одера на заході до Дніпра на сході. На його думку, з утворенням Речі Посполитої до її складу цілком легітимно увійшли давні польські землі на сході. На ментальній мапі В. Поля Україна – це лише територія колишнього Київського воєводства Речі Посполитої [26, с. 55–57].

Окресленням національної території не могли не зацікавитися і українські інтелектуали. Звісно, що існували відмінності в розумінні даної проблеми у представників Наддніпрянщини та Надністрянщини. Проте й уродженці Наддніпрянщини (письменники, учені, чиновники та ін.), в залежності від того де вони жили і творили наприкінці XVIII – в першій половині XIX ст., по-різному уявляли простір і межі своєї Батьківщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історико-географічні уявлення окремих представників інтелектуальної еліти Наддніпрянщини першої половини XIX ст. стали предметом дослідження в низці наших статей. Зокрема, було проаналізовано їхнє значення в контексті осягнення історії України ученим-енциклопедистом Михайлом Максимовичем [25], показано вплив історико-географічних уявлень Миколи Гоголя на його літературні та наукові праці початку 1830-х років [27], з'ясовано історико-географічну візію письменника, етнографа, статистика, археолога і видавця Вадима Пассека [28].

Мета роботи – з'ясування поглядів українських романтиків Наддніпрянщини кінця XVIII – першої половини XIX ст. щодо меж української національної території.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження стали засадничі принципи об'єктивності та історизму. Історико-генетичний метод дозволив показати зміни в поглядах українських інтелектуалів Наддніпрянщини на національну територію протягом досліджуваного періоду. Оскільки основним об'єктом дослідження є літературні твори, було застосовано метод інтерпретації, Цей метод дозволив розшифрувати текст в пошуках прихованого змісту, а також оцінити його як ілюстрацію досліджуваних ідей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Коли в 1780-х рр. розпочалася робота з топографічного опису намісництва імперії Романових, в першу чергу передбачалося висвітлювати географічну характеристику та соціально-економічний розвиток регіонів [18, с. 133–135]. Основну роботу над складанням таких описів здійснювали повітові землеміри, у той час як у центрах намісництв писалися загальні нариси і редагувався текст всього опису [1, с. 176]. Зокрема, автором опису Чернігівського намісництва був лікар, історик та громадський діяч Опанас Шафонський (1740–1811). За його ініціативою першу частину опису намісництва склав не передбачений офіційною програмою вступ – «Географічний та істо-

ричний опис, про Малу Росію взагалі», що містить огляд території всієї Лівобережної України та нарис її історії з найдавніших часів до 1781 р. Для його написання вчений ретельно студіював джерела та наявну історичну літературу. Наприкінці 1786 р. робота над «Чернігівського намісництва топографічним описом» була завершена. Наступного року дослідник власноручно підніс рукопис твору імператриці, яка відвідала Чернігів під час подорожі до Криму [21, с. 63–74].

Наприкінці XVIII – на початку XIX ст. опис Чернігівського намісництва та витяги з нього поширювалися в рукописних списках і використовувалися як джерело багатьма вченими. Концепція історії України, якої дотримувався О. Шафонський, базувалася на визнанні прав російських царів на всю спадщину Київської Русі, на користі ліквідації Катериною II решток української автономії і т. п. Проте, як наголошує М. Горбань, нахил до «єдинообразия» не зовсім затьмарив голову автору однієї з найперших коротких історій України. Слід також зазначити, що автор твору вживає терміни «Малоросія або Російська Україна», «український народ» [3].

На думку О. Шафонського, назва Малої Росії з'явилася у вжитку в 1654 р., коли до Московської держави було приєднано частину Південної Росії. Автор так визначав територію Малої Росії: південно-західна частина Російської імперії, яка на сході межувала з Курським, Харківським і частково Катеринославським намісництвами, на півдні – з Катеринославським і Польською Україною або Поділлям, на заході – з Великим князівством Литовським і Білоруським – Могилівським намісництвом, на півночі – зі Смоленським і Орловським намісництвами [29, с. 3, 44]. Назва «Південна Росія», як зазначав автор, більш давня та походила від часів завоювання Олегом Києва. Кордони Київської держави на заході простягалися досить далеко – до Вісли. Учений наголошував, що і наприкінці XVIII ст. існувала єдина для Південної Росії мова та зберігалася руська ідентичність [29, с. 3, 44–45].

Вплив праці О. Шафонського відчутний в «Літописній оповіді про Малу Росію та її народ і козаків узагалі», автором якої був відставний генерал-майор, зросійщений німець О. Рігельман (1720–1789). Він використовував етнонім «українці» для позначення населення Малоросії. Часто терміни «українці» і «малоросіяни», «Україна» («Украйна») та «Малоросія» вживалися ним як тотожні. Однак, автором також наголошувалося, що ця територія була частиною Росії, а українці/

малоросіяни – частиною росіян. У «Літописній оповіді» розповідається як у 1320 р. литовський князь Гедимін заволодів Києвом і «всією Україною», що розкинулася по обом берегам Дніпра, вниз по течії. Згадуючи про перетворення польським королем Казимиром IV у 1471 р. Київського князівства на воєводство, автор наголосив, що «всю ту Україну (від слова польського «край», за розташуванням своїм на кордонах)» було поділено на повіти [22, с. 38, 47–48, 162]. У наведених О. Рігельманом текстах універсалів гетьмана Б. Хмельницького згадуються: «україно-малоросійська вітчизна», «Україна Малоросійська», «весь народ україно-малоросійський». В контексті розповіді про події Національної революції середини XVII ст. під Україною розумілася територія колишніх Київського, Чернігівського і Брацлавського воєводств, де утворилася козацька держава [22, с. 151–154, 193–194, 198, 264].

Автором опису Харківського намісництва вважають Івана Переверзева (1750–1796) – першого відомого викладача історії та географії в Харківському колеґіумі (1773/1774 н. р.), мовознавця, котрий вказав на існування особливого «українського діалекту» російської мови, а також директора народних училищ [16]. Відомий історик з діаспори Р. Шпорлюк стверджує, що саме в «Топографічному описові Харківського намісництва», виданому в Москві у 1788 р., можна віднайти першу ментальну мапу, подібну до сучасної України. Дослідник вважає, що автор топографічного опису ввів минуле Харківщини до контексту «Південноросійської» історії. При цьому «непівденні» частини колишньої Київської Русі – нинішні території Росії та Білорусі – виключено з історичного огляду, з якого читач міг дізнатися, що «Південна Росія» складається з області одного Славено-Російського племені, і що на час написання тексту ці землі належали трьом державам – Росії, Польщі й «Австрійському Дому» [30, с. 399–400]. В цьому контексті варто навести твердження істориків І. Колесник про те, що ментальні мапи території конструюються «зсередини» і «ззовні». Тому ментальна мапа України/Малоросії етнічних українців, які мешкали в Лівобережній Україні, суттєво відрізнялася від просторових уявлень російських географів, істориків і державних діячів, носіїв імперської свідомості [9, с. 139].

На думку автора «Топографічного опису Харківського намісництва», підкорення польським королем Казимиром Великим спершу Червоної Росії, а згодом і областей Великого князівства Київського призвело до фатального відділення

Південної Росії від Північної або Великої Росії. Це так змінило її мешканців, ніби з'явилася якась іноплемінна нація; з неї постав малоросійський український діалект як удільна мова слов'янського племені [23, с. 8–9, 13–14]. У примітці до основного тексту, в якому І. Переверзев розповідав про негативний вплив іноземного панування на національне життя у Південній Росії, зазначалося, що всупереч всьому її мешканці (зі Сходу – від Волги і Дону, із Заходу – з Галичини і Лодомирії) і в часи створення опису мали чимало спільного, зокрема збиралися для поклоніння в Києві [23, с. 15].

Як наголошують С. Копилов та А. Задорожнюк, підготовлені різними авторами історико-топографічні й статистичні описи українських теренів імперії були переконливим свідченням формування спеціального інтересу правлячих кіл, чиновників провінційної адміністрації, а також освіченої громадськості до різнопланових описових матеріалів українського походження. Підтвердженням цього були списки описів, які поширювалися в середовищі російського дворянства, української шляхти, а також видання окремих із них, таких як «Топографічний опис Харківського намісництва». Вони стали свідками своєї епохи і демонстрували існуючі на той час знання про українські землі [10, с. 57].

Нащадок відомого козацько-старшинського роду з Чернігівщини Яків Маркович (Маркевич; 1776–1804) у своїй праці «Записки про Малоросію, її жителів і творіння» (1798) описав Малоросійську губернію, утворену в 1796 р. Цей твір, що містив відомості про історію, державно-політичний устрій Гетьманщини, природні багатства, побут, фольклор і господарство Лівобережної України, мав значний вплив на розвиток національної свідомості українського суспільства. На думку автора, за розташуванням, кліматом, природними багатствами і навіть характером людей Малоросія поділялася на три полоси: Північну, Південну та Середню. Я. Маркович наголошував, що саме Південна частина, яка знаходилася між річками Остер, Супой, Дніпро і Ворскла, і була відома під іменами України, Степу або Полів, а її жителів називали українцями, степовиками чи польовиками [15, с. 44, 47].

Нащадок іншого відомого козацько-старшинського роду, з якого походили полковники Харківського та Ізюмського полків, відставний прем'єр-майор Ілля Квітка (1745–1817) одним із перших започаткував історичні й етнографічні дослідження Слобідської України. Представляє інтерес його нарис «Про Малу Росію», опубліко-

ваний у двох книгах харківського «Українського вісника» (1816). Автор, зокрема, спробував розтлумачити походження хоронімів «Мала Росія» та «Україна». В першій частині своєї праці він стверджував, що порядкуючи в приєднаних після Люблінської унії землях, поляки віднесли Волинь, Поділля та Полісся до Малої Польщі; місто Київ з його округом та інші міста, що лежали на правому боці Дніпра, назвали Малою Росією; міста ж на лівому боці Дніпра – Україною [7, с. 146–147]. Чернігів, Новгород-Сіверський, Стародуб, Почеп та деякі інші міста, які відійшли до Польщі за перемир'ям 1619 р., були «зараховані до Малої Росії» [7, с. 149].

Однак у другій частині свого нарису, розповідаючи про гетьманство І. Виговського, слобідський історик наголосив, що Україна межувала з територією Польщі. Він стверджував, що польський король пожалував І. Виговського посадою українського гетьмана. Той став нападати на Малу Росію з українськими козаками, поляками й татарами. Далі, оповідаючи про обрання гетьманів на Лівобережжі, автор послідовно називав їх гетьманами саме Малої Росії, а лівобережне козацтво – Малоросійським військом [7, с. 305–308, 311]. Наостанок І. Квітка відзначив, що вся Мала Росія укладається в двох губерніях – Чернігівській та Полтавській. На його думку, чисту малоросійську мову можна було почути тільки там, в усіх же інших губерніях вона змішується з польською, частково німецькою, і особливо багато – з російською [7, с. 314].

Людиною енциклопедичних знань, істориком, етнографом, фольклористом, композитором і поетом був Микола Маркевич (1804–1860). У 1831 р. з'явилася друком у Москві книга його поезій «Українські мелодії», яка стала важливою подією літературного життя. У достатньо великій передмові автор розповів про те, що саме надихнуло його здійснити живописний опис Малоросії, із захопленням згадав про багатства природи, народні звичаї, «малоросійське нареччя» та «великі подвиги предків наших». Як видно з передмови, М. Маркевич вживав терміни «українці» і «малоросіяни», «Україна» та «Малоросія» як тотожні. Межі Малоросії автор окреслював наступним чином: «Судячи за звичаями, одягом і нареччям, Малоросією можна назвати весь простір від кордонів Угорської Галичини, включаючи тільки Кам'янець-Подільську та Київську губернії по той бік Дніпра, до кордонів Воронежської губернії, вважаючи по цей бік Дніпра, Полтавську, Чернігівську та Харківську губернії з деякими міс-

цями в Курській. На півдні ж закінчується вона за порогами Дніпровими, де вже колись починалися Султанські володіння» [13, с. V].

Як відомо, у своїй поезії «Н. Маркевичу» (1840) Тарас Шевченко звертався до нього: «Бандуристе, орле сизий!» Це був період, коли М. Маркевич вишукував документи по історії України та працював над текстом «Історії Малоросії», яка побачила світ у 1842–1843 рр. Перший том відкривався описом країни та окресленням її меж. Істориком, митцем-патріотом змальовано романтизований історико-географічний образ України.

«Малоросія, простір землі від Словечно до Дністра, від Клевені до Орелі і від обох Галичин до північного Донця, у свідомості всіх мандрівників і дослідників природи, які її відвідували, є одна із прекрасних країн Європи; багата Дніпром і пасовищами, на сході і півдні вона дивує безмежністю родючих степів, на півночі рясніє лісами, на заході полонить безліччю пагорбів, потоків і річок. Колір її неба нагадує мандрівникам Італію; клімат у ній цілющий, рослинність дивовижна, і плоди землі настільки різноманітні, що знаменитий Лінней вважав її колискою народів після потопу. Ця країна здавна була населена народами Слов'янського покоління: Полянами на Дніпрі, Суличами вздовж Сули, Сіверянами по Десні, Древлянами по Словечні і Прип'яті, Бужанами і Дулібами по Бугу західному, Тиверцями по Бугу південному і по Дністру» [12, с. 3–4].

Не важко переконатися, що Малоросія/Україна на ментальній мапі М. Маркевича схожа до романтизованого історико-географічного образу, створеного М. Гоголем. Так, останній у своєму нарисі «Погляд на складання Малоросії» (1834) назвав Південну Росію/Малоросію справжньою вітчизною чистих слов'янських племен (древніх полян, сіверян). Він наголошував, що слов'яни у Велико-росії почали змішуватися з фінськими народами, тоді як на Півдні вони збереглися в колишній цілісності. На ментальній мапі М. Гоголя Україна виступала у вигляді образу Степу. Її західним кордоном були Карпатські гори, центральною географічною віссю – Дніпро [27, с. 55–56].

Ще один представник козацько-старшинського роду Марковичів/Маркевичів – громадський діяч, філантроп, історик, етнограф, молодший брат Якова Марковича Олександр (1790–1865), який у 1832–1838 рр. був чернігівським губернським предводителем дворянства, підготував «Історичну та статистичну записку про дворянський стан і дворянські маєтності в Чернігівській губернії». Розвідка О. Марковича розпочиналася з вка-

зівки на те, що південна частина давньої Русі, яка була приєднана до Литви, в подальшому отримала назву Малоросії [14, с. 3–25].

Оригінальністю суджень відзначився уроженець Правобережжя письменник Кирило Тополя, який стверджував, що українці жили на Слобожанщині та вздовж Дніпра нижче Києва, мало відрізнялися від малоросів, але були більш поетичними. Вони жили в тому краю, де вперше виникло товариство, з якого почалося малоросійське козацтво. На думку К. Тополі, жителі, які залишилися на первісному своєму місці після утворення Малоросії, хвалилися, що вони живуть «Украю» рідному. Або ж, що вони залишилися жити «украю», тобто на кінці [24, с. I–III].

Вирішенню однієї з фундаментальних проблем історії України учений-енциклопедист М. Максимович присвятив свою працю «Звідки йде Руська земля по сказанню Несторової повісті та інших старовинних писаннях руських» (1837). На думку науковця, русами називали північно-західних поморських слов'ян з острова Ругена. Він припускав, що верхівку дружини, яка прийшла з Рюриком у Новгородську землю, склали варяги-дани, проте під його прапорами прийшло також чимало слов'ян-русів. Руси прийшли на Дніпро з Аскольдом і Діром та заволоділи землею полян. Саме відтоді й розпочинається історія Руської землі. Оскільки, на думку дослідника, руси були одного племені і мови з дніпровськими слов'янами, більше того, вони були визволителями від хозарської данини, тому руси тісно поріднилися і злилися із східними слов'янами. Науковець підкреслював, що варязький і новгородський князь Олег став називатися руським князем лише після оволодіння Києвом. Так само в 1320 р. став зватися литовський князь Гедимін та польський король Казимир, який назвався «королем руським» після завоювання Галичини в 1340 р. Учений також вважав, що Олег і його наступники поширили назву Русь і на інші області підвладні Києву [11, с. 16, 18, 19, 22–23, 25–26, 30–31, 33–36, 41].

Нащадок козацько-старшинського роду зі Слобожанщини, який проте народився в Сибіру, де його батько перебував на засланні, випускник Московського університету Вадим Пассек (1808–1842) до наукових студій з історії рідного краю звернувся у 1834 р., коли здійснив невдалу спробу стати лектором російської історії Харківського університету. У Харкові В. Пассек потоваришував із лідером місцевого осередку романтиків, ад'юнктом кафедри політекономії та статистики філософського факультету Ізмаїлом

Срезневським (1812–1880), майбутнім академіком, відомим філологом, славістом, фольклористом, етнографом, письменником та істориком давньої української літератури. В есе «Малоросія» (1834) В. Пассек навів приклади глибоких відмінностей у національному характері та історичному розвитку «південних слов'янських племен – нинішніх малоросіян» від «північних племен – росіян». На його думку, із самого духу південних слов'ян, звичаїв та самого побуту малоросіян виникла удільність, тоді як дух північних племен став для неї домовиною. В. Пассек наголошував, що Україна (Слобожанщина) була «чистим творінням» Малоросії, яка поєднана з нею, близька за кліматом і місцевістю, зберегла характеристику свого походження [28, с. 105–106].

У 1836 р. В. Пассек був зарахований до Статистичного відділу МВС та виконуючи завдання відділу в 1836–1837 рр. здійснив історико-статистичний опис Харківської губернії. Після успішного закінчення даного проекту йому було доручено укласти описи ще кількох губерній – Таврійської, Воронезької та ін. Протягом 1838–1842 рр. В. Пассек опублікував 5 книг «Нарисів Росії» – науково-популярної збірки праць різних авторів з історії, археології, словесності, географії та етнографії. В збірці містилися також розвідки самого видавця, який в цей час перебував спершу в Одесі, потім у Санкт-Петербурзі та Москві. Намагаючись охопити великі географічні простори, видавець усе ж віддавав пріоритет Україні. В одному із листів І. Срезневському він навіть наголошував на цьому: «Пишучи статтю не про Україну, пишій її не в ущерб вашим статтям про Україну, призначеним для “Нарисів”» [28, с. 106–108].

Хоча як і багато його земляків В. Пассек вважав Україною саме Слобожанщину, але наголошував на спорідненості її жителів з мешканцями Малоросії. З гордістю про предків він писав: «Дивуюсь, і готовий повірити, що древні руси, які так страшно розгулювали по Евксинському Понту, від яких він отримав саму назву, що ці руси були слов'яни, малоросіяни!» [20, с. 73]. У той же час, інколи автор ніби забував про свої ж дефініції. Так, розповідаючи про польські утиски в Південній Росії/Малоросії В. Пассек констатує: «Тоді Україна повставала війською, билась жадливо, гинула, шукала допомоги...» [19, с. 132].

В іншому контексті вживав назви «Україна» та «Малоросія» товариш В. Пассека І. Срезневський. У процитованому ним вислові про події кінця XVI – першої половини XVII ст., на перший погляд, ніби йдеться про те, що одна назва вико-

ристовується для позначення частини території іншої: «і скільки на Україні в Малоросії людей, стільки й козаків» [4, с. 22]. Проте описуючи пізніші події він вже говорить наступне: «Україна під назвою Малої Росії в 1654 р. стала областю Царства Русского» [5, с. 92]. А от розповідаючи про фактичний розкол України на дві частини восени 1660 р., він згадує Гетьманство Гадяцьке Східної України [6, с. 35]. Аналізуючи дані літописців про Київське князівство, І. Срезневський згадує «всю Україну»: і Російську, і Польську, і Німецьку, або ж «як сказано в одному старому рукопису: область Галицьку і Володимирську, і Волинь, і Подоль, і область Київську, і Чернігівську, і Сіверську, і Слобідські землі, і степ Татарський» [4, с. 39–40].

Ще один відомий слобожанець, письменник Григорій Квітка-Основ'яненко (1778–1843) у нарисі «Українці», опублікованому в літературному і суспільно-політичному журналі «Сучасник» (1841), стверджував: «Народи, що заселили нинішню Харківську губернію, здебільшого були українці і мали з малоросіянами одну мову і одні звичаї, але з часу свого тут поселення значно відхилилися від них до помітної різниці...» [8, с. 84–89].

Висновки. Отже, одним із принципових питань, щодо якого йшли дискусії та висловлювалися іноді діаметрально протилежні погляди представниками інтелектуальної еліти Наддніпрянщини в добу романтизму (кінець XVIII – перша половина

XIX ст.), було окреслення української національної території. Для позначення заселених українцями земель вживалися хороніми «Малоросія» та «Україна», межі яких могли не збігатися між собою. Тривалий час існувала навіть опозиція Україна/Малоросія. В уявленні багатьох тогочасних істориків, статистиків, етнографів і письменників ці поняття покривали різні території, а українці, хоча й мало відрізнялися від малоросів, вважалися відмінним від них народом. Особливого поширення ідея відмінності між Малоросією та Україною, малоросами та українцями набула серед інтелектуальної еліти Слобожанщини. Ця ідея була популярною протягом всього періоду романтизму.

Важливим інструментом формування та конструювання національної ідентичності стали історико-географічні уявлення. Особливого значення мало усвідомлення причетності до спадку Київської держави. Внаслідок їхнього поширення та розвитку етноніми «малоросіянин» і «українець» все більше набували синонімічного значення. Малоросіяни (малороси) називалися також південноросами (південноросами). Навіть прихильники ідеї відмінності між малоросами та українцями об'єднували їх до однієї галузі – південноросів, які протиставлялися північноросам. Так з'являється і набуває поширення нова опозиція Південноросія, Малоросія (Україна)/Північноросія, Великоросія (Росія).

Список літератури:

1. Бутич І. Л. Географічні описи Київського намісництва. *Історичні джерела та їх використання*. Вип. 1. Київ : Наук. думка, 1964. С. 163–178.
2. Вульф Л. Изобретая Восточную Европу: Карта цивилизации в сознании эпохи Просвещения / пер. с англ. И. Федюкина. Москва : Новое литературное обозрение, 2003. 560 с.
3. Горбань М. «Записки о Малой России» О. Шафонского. *Записки українського наукового товариства в Києві*. 1927. Т. 21. С. 132–145.
4. Запорожская старина / [уклад., авт. запису та передм. І. І. Срезневський]. Ч. І. Кн. II: Сказания летописцев и предания о лицах и событиях, бывших в Украине и Запорожье до смерти Стефана Батория. Харьков : Унив. тип., 1833. 140 с.
5. Запорожская старина / [уклад., авт. запису та передм. І. І. Срезневський]. Ч. II. Кн. II: Сказания летописцев и предания о лицах и событиях в Украине и Запорожье во время Богдана Хмельницкого (Украинская летопись. 1640–1657). Харьков : Унив. тип., 1835. [12], 186 с.
6. Запорожская старина / [уклад., авт. запису та передм. І. І. Срезневський]. Ч. II. Кн. III: Сказания летописцев и предания о лицах и событиях в Украине и Запорожье от смерти Богдана Хмельницкого до смерти Ивана Мазепы. Харьков : Унив. тип., 1838. [8], 174 с.
7. Квитка И. О Малой России. *Украинский вестник*. 1816. Ч. 1. Кн. 2 (Февраль). С. 145–156, Кн. 3 (Март). С. 304–314.
8. Квитка-Основьяненко Г. Украинцы. *Квитка-Основ'яненко Г. Ф. Зібрання творів. В 7 т.* Том VII. Історичні, етнографічні, літературно-публіцистичні статті, листи. Київ : Наук. думка, 1981. С. 84–89.
9. Колесник І. Ментальне картографування та професія історика: між раціональним й уявленим. *Український історичний журнал*. 2012. № 5. С. 135–156.
10. Копилов С. А., Задорожнюк А. Б. Історія створення описів Поділля кінця XVIII – початку XIX ст. Карла Екстера та їх значимість як історичного джерела. *Вісн. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Історичні науки*. 2010. Вип. 3: До 20-річчя кафедри історії України. С. 56–67.

11. Максимович М. А. Откуда идет Русская земля по сказанию Несторовой повести и по другим старинным писаниям русским. Киев : Универ. тип., 1837. 148 с.
12. Маркевич Н. А. История Малороссии. Т. 1. Москва : Изд. О. И. Хрусталева, 1842. [4], 387, X с.
13. Маркевич Н. А. Украинские мелодии. Москва : В тип. Августа Семена, при Имп. Мед.-Хирург. Акад., 1831. [8], XXX, 154, [2] с.
14. Маркович А. Историческая и статистическая записка о дворянском сословии и дворянских имуществвах в Черниговской губернии. *Материалы для статистики Российской империи, издаваемые с высочайшего соизволения, при Статистическом отделении Совета Министерства внутренних дел.* [Т. 2]. Санкт-Петербург : Тип. Мин. внутр. дел, 1841. Отд. IV. С. 3–25.
15. Маркович Я. М. Записки о Малороссии, ее жителей и произведениях. Ч. 1. Санкт-Петербург : При губерн. правл., 1798. [8], 98, [4] с.
16. Маслійчук В. Л. До біографії Івана Переверзева, харківського історика та мовознавця кінця XVIII ст. *Вісник НТУ «ХПИ». Серія: Актуальні проблеми історії України.* 2015. № 56. С. 38–42.
17. Oken Lorenz. Neue Bewaffnung, neues Frankreich, neues Theutschland. Jena : Cröker, 1814. 205 s., tab., karte.
18. Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст.: Описово-статистичні джерела / упоряд. В. О. Пірко, О. І. Гуржій. Київ : Наук. думка, 1991. 278 с.
19. Пассек В. Малороссия. *Путевые записки Вадима.* Москва : Тип. С. Селивановского, 1834. С. 113–155.
20. Пассек В. Украина. *Путевые записки Вадима.* Москва : Тип. С. Селивановского, 1834. С. 53–112.
21. Петrenchенко І. Описи Чернігівського намісництва останньої чверті XVIII ст.: історія створення. *Сіверянський літопис.* 2005. № 4–5. С. 31–42; № 6. С. 61–77.
22. Рігельман О. І. Літописна оповідь про Малу Росію та її народ і козаків узагалі / вст. ст., упор. та примітки П. М. Саса, В. О. Щербака. Київ : Либідь, 1994. 768 с.; іл. («Пам'ятки історичної думки України»).
23. Топографическое описание Харьковского наместничества с историческим предведением о бывших в сей стране с древних времен переменах, взятым к объяснению деяний и хронологии из Татарской истории Баядур-хана-Абулгадзи, Российской истории князя Щербатова, Начертания европейской истории Готтфрида Ахенвалла и Политической истории Самуила Пуффендорфа. Москва : Тип. Комп. Типограф., 1788. 171 с.
24. Тополя К. Чари, или несколько сцен из народных былей и рассказов украинских. Москва : Тип. А. Евреинова, 1837. IV, [2], 102 с.
25. Трубочанінов С. В. Історико-географічні уявлення в контексті осягнення історії України Михайлом Максимовичем. *Вісн. Кам'янець-Поділ. нац. ун-ту ім. Івана Огієнка. Історичні науки.* 2019. Вип. 12. С. 78–90.
26. Трубочанінов С. В. Українські землі в історико-географічній візії Вінцентія Поля. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис.* Луцьк : Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, 2020. Число 23. С. 52–57.
27. Трубочанінов С. В. Відображення історико-географічних уявлень Миколи Гоголя про Україну в його працях початку 1830-х років. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки.* Т.32 (71). 2021. № 1. С. 52–58.
28. Трубочанінов С. В. Минуле України у працях Вадима Пассека. *Літопис Волині. Всеукраїнський науковий часопис / Волинський національний університет імені Лесі Українки; Видавничий дім «Гельветика».* 2022. Число 27. С. 104–109.
29. Шафонский А. Ф. Черниговского наместничества топографическое описание с кратким географическим и историческим описанием Малыя России, из частей коей оно наместничество составлено. Киев : Универ. тип., 1851. XXII, 697 с.
30. Шпорлюк Р. Картографування України: від простору ідентичності до простору рішень. *Шпорлюк Р. Формування модерних націй: Україна – Росія – Польща / пер. з англ. Г. Касьянова та ін. 2-е вид.* Київ : Дух і Літера, 2016. С. 390–404.

Trubchaninov S.V. UKRAINE VS MALORUSSIA: OUTLINING THE NATIONAL TERRITORY IN THE WORKS OF UKRAINIAN ROMANTICS FROM THE DNIEPER REGION AT THE END OF THE 18TH TO THE FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

Purpose – the aim of the study is to clarify the views of representatives of the intellectual elite of the Dnieper region at the end of the 18th and first half of the 19th century regarding the boundaries of the Ukrainian national territory. **Research methods.** The research is based on the principles of objectivity and historicism. The historical-genetic method allowed for the demonstration of changes in the views of Ukrainian intellectuals in the Dnieper region regarding the national territory during the studied period. The interpretation method

*proved successful as it allowed for the deciphering of the text in search of hidden meaning, as well as an evaluation of it as an illustration of the ideas being studied. **Scientific novelty:** the main contradiction in the intellectual elite of the Dnieper region at the end of the 18th and first half of the 19th century regarding the delineation of the Ukrainian national territory has been clarified. It has been demonstrated that historical-geographic concepts were an important tool for the formation and construction of national identity. **Conclusions.** One of the fundamental issues that led to debates and sometimes diametrically opposed views among representatives of the intellectual elite of the Dnieper region at the end of the 18th and first half of the 19th century was the delineation of the Ukrainian national territory. For a long time, there was even opposition between Ukraine and Malorussia. In the imagination of contemporary historians, statisticians, ethnographers, and writers, these concepts often covered different territories, and although Ukrainians differed little from Malorussians, they were considered a distinct people. Historical-geographic concepts became an important tool for the formation and construction of national identity. As a result of their spread, the ethnonyms “Malorussian” and “Ukrainian” acquired synonymous meanings, and a new opposition of South Russians (Malorussia; Ukraine)/ North Russians (Great Russians) emerged.*

Key words: *Ukraine, Malorussia, national territory, national identity.*